

УДК 340.1

Л. О. МАКАРЕНКО,
кандидат юридичних наук

ПРАВО – СВІТОГЛЯД – КУЛЬТУРА: ПИТАННЯ ВЗАЄМОВПЛИВУ

Події, що відбуваються останнім часом в Україні, свідчать про те, що проблема становлення нової правової культури людини, яка покликана формувати національно свідому і духовно багату націю, є доволі важливою й актуальною.

Сучасна Україна розвивається на конституційно визначених засадах демократичної, соціальної і правової держави. Така держава неможлива поза правовою культурою більшості її громадян. Адже правова культура кожного громадянина зумовлює загальну повагу до права в суспільстві, культивування принципу верховенства права, і, таким чином, реальне функціонування всіх інших інститутів держави [1, с. 3].

Проблеми правової культури потребують підвищеної уваги правової науки та практики до всіх проявів і шляхів національного розвитку.

Слід зазначити, що діяльність по перетворенню суспільства повинна спиратись на загальнотеоретичні та методологічні основи, невід'ємним компонентом яких є світоглядний аспект. Останній визначає стратегічні цілі, цінності, засоби соціальної трансформації, міру, у випадку необхідності, коригування чи зміни стратегічних цілей та програми їх реалізації [2].

Саме питання про ставлення до світу, про місце людини в світі є основним питанням світогляду, не вирішивши його, людина не буде підготовленою до впорядкованого, обґрунтованого вибору життєвих траєкторій у всіх сферах буття і діяльності.

Світогляд є формою суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає і сприймає своє місце й призначення в ньому. Складовими світогляду є узагальнені уявлення про світ і саму людину, про спрямованість ходу подій у світі, про сенс людського життя, історичну долю людства тощо, а також система переконань, принципів та ідеалів. Світогляд формується у результаті практичного освоєння духовної культури суспільства (науки, літератури, мистецтва), панівних у ньому політичних, моральних, естетичних, правових, релігійних (або атеїстичних), філософських та інших поглядів, а також духовних почуттів – громадянських, моральних, естетичних тощо, на які спираються віра й переконаність у реальності відповідних громадянських, моральних, естетичних і пізнавальних ідеалів, надія на їх здійснення [3, с. 299].

В. Черноволенко вбачає специфічну функцію світогляду в тому, щоб слугувати способом узагальненого усвідомлення людиною свого ставлення до навколишньої дійсності, визначення свого місця в світі, усвідомлення мети і змісту свого життя і діяльності. Всі уявлення, погляди, поняття, принципи, які безпосередньо виконують цю функцію, є світоглядними [4, с. 51].

Безумовно, однією з фундаментальних потреб особистості є світоглядна культура. Задоволення цієї потреби забезпечує нормальне функціонування і розвиток особистості в суспільстві за умови, що сформований особистий світогляд відповідає об'єктивному змісту умов життєдіяльності в цьому суспільстві [5].

Набуття українським суспільством нової соціальної якості, зазначає А. Бойко, відбувається в процесі соціально-культурної трансформації, яка передбачає зміни у формуванні світоглядних орієнтирів [2]. Людина постає як ключова постать соціально-культурної трансформації, як така, що є творцем і носієм самої культури. Світогляд є духовним ядром особи, способом самовизначення її в світі. Він формує обрїй бачення світу, позицію людини щодо життєвих важливих моментів буття, до того ж позицію не лише теоретичну, а й практичну, яка визначає не лише цілі, ідеали і сенс життєдіяльності, а й засоби їх реалізації, а також сам спосіб соціальної активності. Варто зазначити, що соціальна трансформація є багатомірною, вона – кілька фундаментальних вимірів, які не зводяться один до одного. Тут можна виділити культуру як сукупність способів і результатів діяльності людини, стан індивіда в суспільстві, характер влади, принципи соціальної організації, форми комунікації.

Нині особливо зростає значущість культури, у зв'язку з необхідністю докорінного поліпшення національно-патріотичного, міжнаціонального, морального виховання особи, формування істинно гуманістичного світогляду, для якого характерний погляд на сучасний мінливий і суперечливий світ як на взаємопов'язаний і цілісний.

Сьогодні світова наукова думка основним фактором цивілізаційного розвитку визначає людський капітал. Перспективи людини визначаються її здатністю ефективно мислити, тобто проявляти компетентність у вирішенні питань. Таке креативне, ціннісно-орієнтоване мислення спирається на дисципліну, розуміння та діалог.

Культура в цілому та кожен її елемент втілюють особливий колективний досвід адаптації людей до конкретних умов життєдіяльності (включаючи природно-кліматичні й соціальні) впродовж тривалого історичного періоду, що є характерним для певної спільності людей.

У кожній культурі звичаї, поведінка, погляди на життя мають істинність і силу лише у межах обмеженого культурного ареалу; за його межами вони є для представників інших культур незрозумілими.

М. Марченко зазначає, що правова дійсність будь-якого суспільства є унікальним продуктом цілого комплексу особливих, у свою чергу, культурних чинників, оскільки в кожній культурі є своє особливе правове життя, а в кожному правовому житті є своя особлива культура [6, с. 143].

У даному контексті П. Сорокін наголошує, що кожен тип культури має власну систему знань; філософію і світогляд; свою релігію і стандарти «святості»; власні уявлення про те, що правильно і неправильно; форму мистецтва і літератури; власну мораль; закони, норми поведінки; домінуючі форми соціальних відносин; економічну і політичну організацію; свій власний тип людської особистості з особливим менталітетом і поведінкою [7, с. 19, 32, 67].

Право також розрізняється у світі від суспільства до суспільства, від цивілізації до цивілізації [8, с. 10–11]. В основу цих відмінностей покладені цінності та засади, що орієнтують ті або інші народи на свій особливий підхід до життя, до організації своєї економіки, культури, родинних відносин, свого способу життя. Ці цінності й постулати можуть бути як спільними, так і відмінними.

Цілком очевидно, що право є виявом культури, її найважливішою нормативно-аксіологічною складовою. Саме у праві культура досягає своєї справжньої єдності й цілісності. Право виростає та розвивається в надрах культури, водночас воно саме є важливим культуроутворюючим чинником, що сприяє розвитку цивілізації [9, с. 208].

На думку М. Козюбри, право – це явище, пов'язане з конкретним буттям, воно функціонує в глибинах життя, рухається у часі й змінюється разом із ним. Хоча у праві відображені «вічні» цінності – ідеали справедливості, свободи, рівності, їх зміст з часом також зазнає змін: з'являються нові грані, зв'язки, прояви, виміри, які потребують поглибленого осмислення. Розвиваються, змінюються також деякі чинники, які впливають на праворозуміння – цивілізаційні, релігійні, моральні, національні, міжнародні тощо [10, с. 11].

Множинність визначень права, яка існує в юридичній науці сьогодні, зумовлена величезною кількістю підходів до визначення поняття права, його походження, різного бачення місця тих чи інших джерел права у системі права, природи його зв'язків з державою та суспільством і окремою людиною, а також тими сутнісними ознаками, особливостями, ознаками права, що покладаються в основу того чи іншого його концептуального визначення, того його аспекту, який досліджується передусім і приймається у ході визначення його результатів за певну світоглядну основу [11, с. 295].

О. Костенко зазначає, що саме від світогляду людини залежить як вона розуміє право: який світогляд людини, таке й її праворозуміння. Отже, прогресивне праворозуміння можливе у того, хто має прогресивний світогляд.

Міра узгодження волі й свідомості людини із законами «природного права» є ні що інше, як правова культура людини. Якщо виходити з «принципу верховенства „природного права”», то слід зробити висновок, що: «правова культура людей вище будь-яких конституцій, законів, постановлень, звичаїв, договорів, релігійних та інших соціальних норм, що мають правовий характер» [12].

Г. Гегель вважав, що важливо не те, щоб люди постійно мали на меті абстрактні правила і перетворювали своє життя на механічне підведення своїх вчинків під вимоги законів. Важливо, щоб у душах людей жило і діяло «право само в собі» («логос права», людська вільна воля) та щоб закони адекватно відображали зміст цього права. Саме у такий спосіб позитивне право збігається з природним і вільна воля збереже свободу. Люди мають жити правом і в праві. Закон має бути для людини тим об'єктом, який лише умовно «приходить ззовні» [13, с. 60, 67].

Основою права, розумного і людяного – є свобода (не як свавілля або бажання робити все, що завгодно, а як вибір творчість, внутрішнє звільнення).

А його норми, хоча й протистоять намаганням людини вийти за їх межі, водночас захищають, щоб створити умови для самореалізації [14, с. 186].

Наразі можна виокремити деякі напрями в розумінні й характеристиках права, які здатні перебороти традиційні трактування і дати відповідь на вимоги часу, а саме [15]:

висвітлення права зі світоглядних позицій, тобто його розуміння як самобутньої, унікальної ланки в процесах буття і розвитку людства;

розвиток права, правової культури спрямований у майбутнє, пов'язане з розробкою таких наукових положень, що мають розкрити можливості і власності права як сильного і діючого фактора в житті людини. Цей фактор дійсно унікальний, оскільки він, з одного боку, зобов'язаний слугувати людині, а з другого – пробудити в людині її творче начало за допомогою людського феномена – волі, поборовши при цьому негативні сторони цього феномена;

право – феномен розуму і високих істинно людських – духовних засад, які найбільш близькі до сутності людини, а відтак, мають визначатися як святиня у житті людини.

Багато бід України – від втрати культурної ідентичності, від руйнування механізмів її відтворення [16, с. 49]. Ось чому вивчення права потребує нового виміру – через якість феномену національно-правової культури, де б право розглядалося в контексті культурно-правової ментальності суспільства, шляхом входження до його змісту, а не через формальну номінацію «правом» всіх історичних продуктів національного правопорядку. Завдання такої методології – знайти такі зміни в праві, які б не розривали цілісності цього юридичного феномену з духовним станом України, з її унікальним культурним світом.

Слід зазначити, що правова культура є процесом творчості людини в сфері права й водночас його результат, що характеризується створенням і утвердженням правових цінностей. Вона здатна розвиватися і удосконалюватися завдяки її носіям (суб'єктам), які, створюючи, розвиваючи і зберігаючи правові надбання, самі перебувають під їхнім впливом. У правових цінностях і традиціях сконцентровано позитивний досвід попередніх поколінь, який дає змогу суспільству обирати оптимальний шлях подальшого державно-правового розвитку. Саме тому правова культура відображає нерозривну єдність минулого (історична традиція), сучасного стану правової системи і суспільних уявлень про її майбутній (бажаний стан).

Сучасна правова культура, під якою прийнято розуміти якісний стан правового життя суспільства, що характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [18, с. 246–247], є одним із важливих критеріїв ідентифікації національних правових систем. Формуючись на менталітеті певного народу, вона набуває ознак етнічної та релігійної належності, особливостей правового світогляду, який проявляється як у правовій поведінці людини, так і у правотворчій, правозастосовній та інших видах юридичної діяльності, правовій освіті та науці, і зрештою надає певної неповторності правовій системі відповідної країни [17, с. 8–9].

Слід зазначити, що спроби пізнати навколишню правову дійсність, дивлячись на неї виключно крізь призму традицій і цінностей чужої правової культури, забуваючи при цьому зіставляти отримані результати з власними правовими надбаннями і напрямками розвитку, призводять, як правило, лише до трансляції чужих поглядів і стереотипів, а відтак не мають творчого характеру і нездатні збагатити національну правову культуру [17, с. 10]. Більш продуктивним є рівноправний діалог різних правових культур, який, з одного боку, допомагає подолати замкнутість і однобічність поглядів і підходів кожної з них, а з другого – не спричиняє їх злиття, оскільки кожна зберігає свою органічну єдність, цілісність та неповторність.

Зосереджуючи увагу на праві та правовій культурі, неможливо не звернути увагу на питання їх ролі й місця у такій державі, яка називається правовою.

До основних ознак, за якими яку-небудь державу можна було б визначити як правову [19, с. 146–147], належить у тому числі й наявність у всіх громадян правової культури, зокрема життєво необхідних юридичних знань, а також умінь і навичок їх використання в практичному житті. Ця ознака детермінується активною участю громадян у суспільно-політичному житті, оскільки побудова правової держави неможлива без їх юридичної поінформованості, правової культури. Остання охоплює знання права, повагу до закону, готовність виконувати закон, уміння користуватися законодавством у практичному житті, бажання та готовність боротися з правопорушеннями. Це досягається шляхом правової пропаганди та різними іншими засобами.

Взагалі ж науковці відзначають таке: якщо взяти соціальну матрицю поведінки людини з погляду її правової культури, то на найнижчому щаблі основним мотивом буде страх покарання, на середньому – очікування вигоди, а на найвищому має бути гармонія, співзвучна діючій системі нормативної регуляції, де органічно поєднуюватимуться юридичні, моральні та інші соціальні імперативи [20, с. 95].

Підсумовуючи, слід зазначити, що право являє собою самостійний, значущий феномен цивілізації й культури. Воно покликане регулювати суспільні відносини в умовах демократії, економічної свободи, свободи особистості. Як вияв цивілізації і культури право може «побороти» негативні аспекти державної влади, бути носієм і гарантом природних прав і свобод людини, дати гарантований простір вільному розвитку особистості.

Саме події, які відбуваються нині в Україні, ще раз засвідчили, що проголошена у 1991 р. державна незалежність потребує постійного захисту і глибокого розуміння, оцінки того, що відбувається навколо нас. Сьогодні як ніколи українське суспільство готове обстоювати національні цінності, українську державність, орієнтацію на фундаментальні цінності світової цивілізації.

Список використаних джерел

1. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. О. Ганзенко. – К., 2003.

2. *Бойко А. І.* Соціальна трансформація суспільства та проблема світогляду [Електронний ресурс] / А. І. Бойко. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukprac/ci/history/2004/32-19-4.pdf>.

3. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник / Гончаренко С. У. – К. : Либідь, 1997.

4. *Черноволенко В. Ф.* Мироззрение и научное познание / Черноволенко В. Ф. – К. : Наука, 1970.

5. *Бондар Г. О.* Пошук шляхів формування гуманістичного світогляду майбутніх учителів при викладанні філологічних дисциплін [Електронний ресурс] / Г. О. Бондар. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/11/visnuk_8.pdf

6. *Марченко М. Н.* Источники права : [учеб. пособие] / Марченко М. Н. – М. : ТК Велби: Проспект, 2005.

7. *Sorokin P.* Social and Cultural Dynamics / P. Sorokin. – New York, 1937. – Vol. 1.

8. *Синха С. П.* Юриспруденция. Философия права / С. П. Синха ; [пер. с англ.]. – М. ; Буцапешт : Изд. центр «Академия»: COLPI, 1996.

9. *Крисюк Ю.* Сучасні філософсько-правові концепції права та правопорядку / Ю. Крисюк // Право України. – 2011. – № 8.

10. *Козюбра М. І.* Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. І. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4.

11. *Телітко В. Е.* Універсальна теорія держави і права : [підручник] / Телітко В. Е. – К. : БІНОВАТОР, 2007.

12. *Костенко О. М.* Що є право? Про основи «натуралістичної» юриспруденції у світлі соціального натуралізму [Електронний ресурс] / О. Костенко. – Режим доступу : <http://www.science-community.org/ru>.

13. *Гегель В. Ф.* Философия права / Гегель В. Ф. – М. : Наука, 1990.

14. *Бодрийяр Ж.* Система вешей / Ж. Бодрийяр ; [пер. с фр.]. – М. : Рудомино, 1999.

15. *Кушнір М. О.* Становлення правової культури як варіативний фактор соціально-го управління [Електронний ресурс] / М. О. Кушнір. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej1/txts/KUSHNIR-1.htm>.

16. *Крумаленко М. В.* Правова культура як симбіоз права і культури / М. В. Крумаленко // Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави : зб. наук. праць. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2010.

17. *Яковюк І. В.* Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2007. – Вип. 13.

18. *Петришин О. В.* Правова культура / О. В. Петришин, І. В. Яковюк // Загальна теорія держави і права : підручник / [за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина]. – Харків : Право, 2002. – С. 246–247.

19. *Державне управління* : словник-довідник / [за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка]. – К. : Вид-во УАДУ, 2002.

20. *На шляху розроблення методології філософії приватного права* // Право України. – 1998. – № 6.

Макаренко Л. О. Право – світогляд – культура: питання взаємовпливу

У статті розглядається культура, яка досягає своєї справжньої єдності й цілісності саме у праві. Право розвивається в надрах культури, а також право є важливим культуруотворюючим чинником, що сприяє розвитку цивілізації. Зазначається, що нині особливо зростає значущість культури – у зв'язку з необхідністю докорінного поліпшення національно-патріотичного, міжнародного, морального виховання особи, форму-

вання істинно гуманістичного світогляду. Зроблено висновок, що право являє собою значущий феномен цивілізації і культури, яке покликане регулювати суспільні відносини в умовах демократії, економічної свободи, свободи особистості.

Ключові слова: культура, право, правова культура, цінність права, світогляд.

Макаренко Л. А. Право – мировоззрение – культура: вопросы взаимодействия

В статье рассматривается культура, которая достигает своего единства и целостности именно в праве. Право развивается в недрах культуры, а также, право является важным культуuroобразующим фактором, который способствует развитию цивилизации. Отмечается, что в настоящее время возрастает значимость культуры – в связи с необходимостью коренного улучшения национально-патриотического, межнационального, морального воспитания человека, формирования истинно гуманистического мировоззрения. Сделан вывод, что право является значимым феноменом цивилизации и культуры, которое призвано регулировать общественные отношения в условиях демократии, экономической свободы, свободы личности.

Ключевые слова: культура, право, правовая культура, ценность права, мировоззрение.

Makarenko L. Right – world view – culture: questions of interaction

A culture which arrives at the real unity and integrity exactly in a right is examined in the article. A right develops in the bowels of the earth of culture, and also, a right is an important of forming culture factor which is instrumental in development of civilization.

It is marked that question about attitude toward the world, about the place of man in the world is the basic question of world view, not deciding him, a man will not be geared-up to the well-organized, grounded choice of vital trajectories in all spheres of life and activity. Culture on the whole and every its element is incarnated the special collective experience of adaptation of people to the concrete terms of vital functions during the protracted historical period which is characteristic for certain community of people.

Meaningfulness of culture especially grows presently, in connection with the necessity of native improvement nacional-patriotic, interethnic, moral education of person, forming truly of humanism world view. A conclusion is done, that a right shows by itself the meaningful phenomenon of civilization and culture, which called to regulate public relations in the conditions of democracy, economic freedom, individual freedom.

Exactly events which take place presently in a country witnessed once again, that state independence is proclaimed in 1991 needs permanent defence and deep understanding, estimation of that which takes place round us. Today as never Ukrainian society is ready to defend national values, Ukrainian state system, orientation on fundamental orientiri of world civilization.

Key words: culture, right, legal culture, value of right, world view.